

Т. В. Міцан
кандидат історичних наук
Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського
м. Київ

**ДИРЕКТИВНО-РОЗПОРЯДЧІ АКТИ XVIII ст.
ЯК ІНФОРМАТИВНЕ ДЖЕРЕЛО
З ІСТОРІЇ КИЄВО-МОГИЛЯНСЬКОЇ АКАДЕМІЇ**
(з фондів інституту рукопису національної бібліотеки України
імені В. І. Вернадського)

Найважливіше значення в науковому об'єктивному дослідженні історичного минулого України має джерельна база. Розпорошеність великого масиву історичних документів, які мають відношення до історії України, значно ускладнює намагання дослідників у пошуках необхідної інформації як з окремих аспектів історії України, так і вивчення її історії в цілому. Через недостатність відомостей про комплекси джерел поширено чимало помилок у висвітленні окремих проблем та цілих періодів історичного процесу. Саме тому осмисленню та дослідженню історії України має передувати повне, всебічне і об'єктивне виявлення всіх можливих історичних джерел.

В основному корпусі актових джерел XVIII ст., що відображають офіційно-ділові стосунки, взаємозв'язки першого вищого навчального закладу слов'ян – Києво-Могилянської академії (далі – КМА) та влади, значне місце посідає такий вид директивно-розпорядчих актів, як укази, що є найзначнішим за обсягом серед усіх інших представлених документів документального комплексу КМА саме тому, що за своєю тематичною спрямованістю цей вид був набагато ширшим і уніфікованішим, укази висвітлюють усі аспекти діяльності КМА, починаючи від проблем навчального характеру і закінчуючи фінансово-майновими питаннями.

Перш ніж проводити аналіз цього виду документа, необхідно зазначити, що для періоду XVII – та початку XVIII ст. насамперед характерна така форма актових, справочинних, особових документів, як грамота. Терміном "грамота" називається група історичних

© Т. В. Міцан, 2004

документів, які фіксували майнові та інші права, привілеї та обов'язки окремих осіб, відносини між ними. Від середини XVIII ст. указ як вид документа набуває розвитку і витісняє грамоту, виходить за межі верховної влади і поширюється на місцевий рівень. Під впливом російського діловодства цей вид документа набуває значення провідного виду розпорядчого документа, що поступово розширює сфери діяльності та поширюється на всі управлінські структури урядової світської та духовної влади. Якщо попередній вид документа – грамота – видавався від імені верховної світської або церковної влади, то укази видаються від імені царя, митрополитів, а також духовних установ – Святейшого Синоду (далі – Св. Синод), Київської духовної консисторії, кафебри Києво-Софійської, а також державних установ, наприклад, Сенату, Державної колегії економії тощо.

За функціональними видами укази, які мають відношення до історії КМА, можна класифікувати на: укази Св. Синоду, Київської духовної консисторії, митрополитів, що стосуються організації навчання та кадрових питань КМА, а також укази стосовно матеріального забезпечення КМА.

Аналізуючи цей вид документа, для полегшення розгляду та вивчення, представимо їх за тематичною направленістю.

**Укази стосовно організації навчання
у Києво-Могилянській академії**

Грунтуючись на давніх вітчизняних освітніх традиціях, КМА дотримувалася демократичних засад внутрішнього життя, забезпечувала своїм студентам глибоку й різнобічну освіту, завдяки чому мала популярність та добру славу серед молоді. Найхарактернішою із своїх гуманістичних традицій, якої завжди дотримувалась і яка неодноразово була підкреслена в багатьох офіційних документах, КМА вважала всестановість. Принцип всестановості, рівності всіх у навчанні, який проголосила Києво-Братська школа, а згодом підтримала КМА, не лише забезпечував демократичні засади їх внутрішнього життя, а й відповідав найвищій меті – залучити до навчання якомога більше української молоді, поширювати освіту серед народу¹.

У XVIII ст. діяльність Академії починає регулюватися церковною владою безпосередньо, і освіта поступово втрачає світський контекст². Основну роль у проведенні духовного впливу відіграють укази Св. Синоду, який видавав основні акти, що регулювали організацію освіти і навчання, визначали коло студентів та викладачів,

Св. Синод також надавав відповідно розпорядження Київській духовній консисторії, а також митрополитами, які, у свою чергу, видавали відповідні накази і розпорядження.

Укази щодо призначення викладачів по Академії та до інших установ на викладацькі посади

Укази про прийняття студентів на навчання до Академії, призначення викладачів та направлення студентів і професорів до інших навчальних закладів на викладацькі посади становлять переважну більшість документів досліджуваної категорії.

Як відомо, за часів Петра I відбулися суттєві зміни в правовій системі православної церкви Російської імперії. У 1721 р. патріаршество було відмінене, а для керівництва духовними справами в державі створили Св. Синод, в основу діяльності якого було покладено Духовний регламент, обов'язковий для всієї православної церкви. Відповідно зміни відбулися і в ієрархічній структурі Київської єпархії. Київський ієрарх, який здавна мав сан митрополита, був його позбавлений. Київську єпархію зрівняли в правах із звичайними російськими єпархіями. 25 жовтня 1742 р. проголошено царський указ Св. Синоду про відновлення Київської митрополії. Новопризначений митрополит Тимофій Щербацький був висвячений на цей сан в Петербурзі в присутності імператриці 6 березня 1748 р. Із заснуванням Синоду київські ієрархи поволі підпорядковувалися централізаторським тенденціям вищої церковної влади, яка прагнула до цілковитого обмеження місцевих особливостей українських єпархій, зокрема, Київської митрополії. Призначення ієрарха Київської єпархії стало прерогативою царського уряду і Св. Синоду³.

З вищенаведеного стає зрозумілим підпорядкування досліджуваного виду документа – указів, яке відбувалося так: Св. Синод видавав укази київським митрополитам, а останні, в свою чергу, давали розпорядження Київській духовній консисторії видати указ академічному правлінню. Звітування з виконання указів проводилося в зворотному напрямі.

У 1726 р. Св. Синод надіслав указ Варлааму Ясинському, митрополиту Київському і Галицькому, згідно з яким Іосиф Волчанський призначався радником-протектором при київських школах.

Рівень викладання іноземних мов у КМА був на досить високому рівні – викладачі іноземних мов Академії направлялися за кордон на священницькі посади. Так, відповідно до указів Св. Синоду

1760–1761 рр. про направлення викладача, який знає іноземні мови, до сухопутного Кадетського корпусу академічним правлінням було обрано викладача Академії Феоктиста Мочульського (відмовився від призначення у зв'язку з бажанням прийняти чернецтво), у 1765 р. згідно з указом Св. Синоду було визначено і направлено на посаду намісника російської церкви в Лондоні ієромонаха Єфрема Діаковського⁶.

Грунтовне підтвердження високого рівня викладання богослов'я в КМА – указ, виданий в 1735 р. Рафаїлом Заборовським, митрополитом Київським, префекту Київської академії Ієроніму Миткевичу про призначення чотирьох вчителів для викладання богослов'я *primaries secundarius*, як і в інших академіях, але не завжди укази виконувалися. Свідченням цьому є донесення префекта Київської академії, викладача богослов'я ієромонаха Платона Левицького Рафаїлу Заборовському, митрополиту Київському, з обґрунтуванням причин неможливості і недоречності виконання указу – викладачі будуть заважати один одному в викладанні⁷.

Необхідно звернути увагу на те, що доволі часто на посади викладачів призначалися студенти Академії, які мали успіхи в навчанні, а викладачі суміщали викладання декількох предметів. Так, цього ж року в зв'язку з донесенням викладача французької та німецької мов Київської академії Хоми Халчинського Арсенію Могилянському, митрополиту Київському, з проханням звільнити його з посади у зв'язку з погіршенням стану здоров'я, академічним правлінням було запропоновано, а указом Київської духовної консисторії затверджено призначення студента Василя Стушницького викладачем французької мови, а викладачем німецької мови – вчителя синтаксими Івана Самойловича⁸.

Укази про направлення і прийняття студентів на навчання до Києво-Могилянської академії та до інших навчальних закладів

Соціальний склад КМА змінюється в 20-х роках XVIII ст., коли згідно з указом Св. Синоду, починаючи від 1724 р., духовництво зобов'язувалося віддавати своїх дітей на навчання до Академії, хоча частина з них після її закінчення займалася не церковною, а світською діяльністю. Це викликало зростання відсотку дітей священників серед студентів КМА⁹. Згаданий указ Св. Синоду підкріплювався указом імператриці Катерини II від 1760 р. про направлення до Київської академії для навчання всіх протопопських, священ-

ницьких, дияконських, дяківських, паламарських дітей під загрозою штрафу, а також про примусове повернення студентів-утікачів¹⁰. Тому основний масив документів родовидової групи представленої тематики становлять укази про обов'язкове направлення молоді на навчання до КМА. Насамперед, це укази київських митрополитів: Рафаїла Заборовського від 1733 та 1741 рр.¹¹; Тимофія Щербацького від 1754 р. про направлення на навчання до Київської академії дітей духовенства та про заборону священнослужителям видавати між дочок за неосвічених людей¹².

Цю політику також закріплювали укази духовних установ про переваги тих, хто мав освіту при отриманні священницького сану. Зокрема, це укази Св. Синоду¹³ від 25.11.1745 р.; Київської духовної консисторії від 4.02.1761 р.¹⁴ та 16–18.06.1765 р.¹⁵

Чимало чужинців приїздило навчатися до Києва: здебільшого здобувши потрібну освіту, вони залишалися тут назавжди. За часів гетьмана Хмельницького помітним став вплив сербів та інших студентів з південнослов'янських країн, які навчалися в КМА, багато з них вступали до українського козацького війська, де здобували високі почесті. Приїздили до Києва і греки. Взагалі українська держава притягувала до себе південних слов'ян та інших православних з Балкан.

Як відомо, всі студенти-іноземці, які прибували до КМА з метою отримання високого рівня знань, повинні були присягати на вірність російським самодержцям. Імператриця Єлизавета 24 лютого 1752 р. видала указ Тимофію Щербацькому, митрополиту Київському та Галицькому, про наворотання у російське підданство студентів, які прибувають на навчання¹⁶. Київська духовна консисторія відповідно до виконання цього указу видавала консисторські укази, зокрема, про прийняття вихідця з Польщі Івана Шишковського у підданство імператриці (11.05.1777 р.)¹⁷.

Укази стосовно покращення стану викладання наук в Києво-Могилянській академії

На початку XVIII ст. розширюється коло навчальних дисциплін і значно поглиблюється зміст тих, що вивчалися раніше. До навчального плану вводиться вивчення іноземних мов: у 1738 р. – німецької, також поновлено вивчення грецької, у 1753 р. – французької мови; у 1755 р. поновлено курс польської мови і запроваджено старогрейську¹⁸. Виділяються в окремі навчальні предмети

історія, географія, математика, фізика і геометрія, які раніше були розділами філософії або риторики. З середини XVIII ст. вони вивчаються окремо: клас чистої математики (алгебра і геометрія) і клас змішаної математики (архітектура, гідростатика, гідравліка, оптика, астрономія). У 1783 р. в Академії відкрито фізичний кабінет, обладнаний земним і астрономічним глобусами, телескопом, барометром та іншими приладами; створюється клас сільської і домашньої економіки, в 1802 р. – медичний клас.

На початку 1766 р. адміністрація Академії звернулася до Київського генерал-губернатора Глібова з проханням про підтвердження прав та привілеїв вищої школи, включаючи відкриття друкарні для публікації світської літератури, в основному підручників з різних дисциплін, а також надання коштів викладачам та бідним студентам. Відповідно Глібов 1 лютого 1766 р. надіслав Катерині II донесення, в якому була викладена характеристика діяльності КМА, зокрема, йшлося про предмети, які тут викладали, та забезпечення Академії професорсько-викладацькими кадрами. Відмічаючи складне матеріальне становище КМА, губернатор нагадував про велику користь, яку Академія приносила Росії, і просив підтримати її матеріально. Він також схилився до думки про відкриття при Київській вищій школі хоча б двох факультетів – математичного і медичного і вважав за потрібне запросити кількох досвідчених викладачів, зокрема, німецької та французької мов. Однак Катерина II не відповіла на клопотання Глібова, як і раніше, в 1763 р., не звернула уваги на проект гетьмана Кирила Розумовського та козацької старшини про упорядкування навчальної справи в Малоросії, про реформування Київської академії в університет чи хоча б відкриття двох факультетів при Академії¹⁹.

Стан викладання наук контролювався з боку Київської духовної консисторії та особисто митрополитами. Влада постійно вимагала відомостей від Академії про стан і рівень навчання. Свідченням цього є укази митрополитів з Київської духовної консисторії стосовно надсилання відомостей про діяльність шкіл латинської та елліно-грецької в Академії (31.12.1739 р. – 5.01.1740 р.)²⁰, призначення викладачів – хто і які предмети викладає (17.08.1759 р.)²¹.

Отже, духовна влада пильно спостерігала за діяльністю Академії і завжди мала можливість зреагувати на зміни в навчальному процесі: приділити увагу тим чи іншим предметам і наукам, визначити професійний рівень викладачів КМА.

Укази про направлення студентів Києво-Могилянської академії до інших установ на викладацькі посади

Відомо, що багато випускників КМА завдяки високому рівню освіти, який вони отримували, працювали на посадах викладачів у семінаріях Росії, а деякі і закордоном. Їх філологічна освіта, зокрема, знання слов'янських і неслов'янських мов, інтерес до різних мов позначалися і на предметах, які вони викладали. Так, у 1732 р. до Казані були запрошені з КМА студенти Василь Пуцек-Григорович та Стефан Головацький для викладання риторики, пітики, грецької діалектики, філософії та арифметики. З часом В. Пуцек-Григорович став ректором цієї семінарії, дещо пізніше – архієпископом Казанським.

КМА мала авторитет навчального закладу, вихованці якого славилися знаннями античних мов – грецької, латинської та старовірської, а також нових – німецької та французької.

Іноземні мови в КМА вивчалися студентами трьох старших класів. Про високий рівень викладання і, як результат, про глибоке опанування вихованцями іноземних мов свідчить той факт, що випускників часто запрошували на службу до державних установ, наукових закладів – Малоросійської колегії, Колегії іноземних справ, посольств, Петербурзької Академії наук. Чиновники постійно зверталися до правління Академії з проханням сприяти у цій справі, допомагати у підборі студентів. У 1777 р. постало питання про укомплектування дипломатичної служби перекладачами з турецької мови. Вибір Катерини II випав на КМА, імператриця відзначала, що у Київській академії студенти отримують вагомий філологічний освіту і “можуть здібніше за інших” навчитися турецької мови. Тому саме з їхнього числа слід підбирати кандидатів на відраження до Константинополя на церковні посади в російській посольській церкві та для опанування мовою. Вибрали двох козацьких синів, студентів вищих класів – Корнилія (Карпа) Чернявінова та Євдокима Кирієвського²².

Протягом XVIII ст. багато вихованців працювали перекладачами в адміністративних світських і духовних закладах – Сенаті, Св. Синоді, Київській губернській канцелярії, в закордонних російських місіях, перекладали російською мовою наукові трактати, літературні твори²³. 26 червня 1737 р. Київський генерал-губернатор С.І. Сукін звертався до Рафаїла Заборовського, архієпископа Київського і Галицького, з проханням направити “для заграничної

бытности искусного и верного латинских и польских писем переводчика. А понеже, как я известен, в Киевской академии таковых студентов немалое число находится, из которых надеюсь и саможелательные найдутся, а при дворе оных господ в том крайняя состоит необходимость”²⁴.

Іноді студенти, які були направлені як на навчання, так і на викладацькі посади, поверталися працювати в КМА, про що свідчить прохання Якова Одинцова, який закінчив Санкт-Петербурзьку вчительську семінарію, прийняти його на посаду викладача Академії. З 1789 р. він викладав у КМА загальну історію, російську граматику та малювання²⁵.

Отже, упродовж XVIII ст. вихованці КМА репрезентували вищу освіту в Росії, “і, можна сказати, – стверджує Д. Вишневський, – майже всі училища Росії тих часів зобов'язані або своїм виникненням, або ростом, або внутрішнім ладом Київській академії”²⁶.

Укази щодо запобігання випадків втеч з Києво-Могилянської академії

У КМА, як і в інших навчальних закладах, траплялися випадки втеч. Студенти-утікачі розшукувалися, поверталися і, звичайно, в залежності від причини втечі, каралися. Духовним управлінням передбачалося затримувати та повертати їх до Академії, заборонялося давати кошти на проживання таким студентам, які, як правило, не мали при собі належних документів – паспорта, квитка на проїзд чи атестата. Закріплювалося все це розпорядженнями, наказами і указами. Так, у 1734 р. Рафаїл Заборовський, митрополит Київський, видав указ і розпорядження протопопам, ігуменам, всьому духовному світу не давати милостині студентам Київської академії, які залишили її самовільно, та повертати їх до Академії²⁷.

Укази стосовно матеріального забезпечення Києво-Могилянської академії, утримання викладачів і студентів

Як зазначалося вище, фінансовий стан Академії підвищувався завдяки прибуткам з монастирів, пожертвуванням багатих осіб, штрафам з духовництва, яке відмовлялося направляти своїх дітей до Академії на навчання, використанню грошового збору, призначеного на утримання закордонних церков і монастирів.

У першій половині XVIII ст. матеріальний стан КМА був підкріпленний низкою грамот російських самодержців. Починаючи з

1740 р., відповідно до урядового розпорядження, на утримання Академії було заплановано щорічно виділяти 200 крб. із Військового скарбу. В другій половині XVIII ст. фінансування Академії стає дещо упорядкованішим. Згідно з раніше виданими грамотами на утримання Академії російським урядом щорічно видавалася, головним чином, з Малоросійського військового скарбу певна сума. На підтвердження цього 20 квітня 1766 р. Державна колегія економії видала указ Київської духовної консисторії про порядок розподілу 500 крб., призначених на утримання КМА²⁸. Згодом, 3 грудня 1772 р., імператриця Катерина II видає указ Колегії економії про виділення 500 крб. на потреби Київської академії²⁹.

Кошти Академії також передаються в Московський виховательний будинок під щорічні проценти, які потім надходять на утримання Академії, виплату жалування викладачам та на матеріальну допомогу студентам³⁰. Видатні особи продовжують матеріально підтримувати Академію. Так, у 1772 р. на Академію було пожертвовано 4 тис. крб., які були переведені до Московського дворянського банку з відповідними щорічними відсотками, використання яких було заплановано на вивчення єврейської та грецької мов в Академії³¹.

Духовні установи сприяли отриманню КМА коштів, але, в свою чергу, постійно вимагали від Академії відомостей про їх використання. Протягом 1768–1774 рр. Київська духовна консисторія видала ряд указів академічному правлінню, які регламентують розподіл між студентами та викладачами 500 крб., що були пожалувані імператрицею Катериною II, зокрема, це укази від 9 липня 1768 р.³² та від 16 квітня 1774 р.³³ 31 жовтня 1773 р. Св. Синод видав указ, який зобов'язував Гавриїла Кременецького, митрополита Київського, надати детальні відомості про Київську академію з документальним підтвердженням матеріальних коштів, які є в розпорядженні Київської академії³⁴.

У другій половині XVIII ст. на тлі загальної політики російського уряду, особливо імператриці Катерини II, у житті Академії спостерігається певний занепад. Україна у складі Росії поступово перетворювалася на просту російську провінцію. Цьому сприяла ліквідація Гетьманщини 1764 р., Запорозької Січі 1775 р., запровадження нових порядків, тотальна русифікація. У 1786 р. була проведена загальна секуляризація монастирських маєтків, яка торкнулася Братського монастиря і опинилася в залежності від щорічних асигнувань уряду³⁵. Відбуваються певні зміни, які пов'язані з

імперською політикою та з її ректором Самуїлом Миславським. При цьому у 1783–1784 рр. навчальний процес був переведений на російську мову³⁶. Він здійснює також уніфікацію навчальних предметів в Академії відповідно до викладання наукових дисциплін у Московському та Петербурзькому університетах – в 1783–1784 рр. навчальні предмети майже співпадали, за винятком російської історії, геральдики, літературної історії. За якийсь час Самуїл Миславський намагався узгодити академічний навчальний курс з освітньою реформою 80-х років, тобто з програмами народних училищ. 13 лютого 1786 р. за його наказом Академії був присвоєний “образ учения, для всех училищ империи Российской узаконенный”³⁷.

Втрачається світський характер, знижується науковий рівень закладу. Триває цілий ряд дрібних перетворень навчального та адміністративного характеру, що наприкінці XVIII – на початку XX ст. перетворилися на значні реформи. У 1763–1764 рр. запроваджується нова інструкція, яка не змогла захистити Академію від занепаду, з 1786 р. – новий статут для народних училищ, який торкнувся і Академії. Тоді ж був закритий Києво-Братський монастир. Розширилися класи, ввелися нові предмети. Новий устрій протримався до закриття Академії у 1817 р.

Від 1791 р. чітко регламентується вивчення певних дисциплін у визначені роки. Так, геометрія, арифметика, географія, а також мови – грецька, французька та німецька – вивчалися у трьох класах: нижчому, середньому і вищому. У 1794/95 навчальному році запроваджується вивчення російського красномовства, що було запозиченням з університетських програм.

Період кінця XVIII – початку XIX ст. характеризується посиленням реакційної політики царського уряду в Україні. Позначається це також і на діяльності Академії. Як зазначено вище, від 1784 р. читання усіх без винятку лекцій повинно було здійснюватися російською мовою.

У 90-х роках до Академії на викладацькі посади повертаються її вихованці, що пройшли курс навчання в Московському університеті і Петербурзькій головній училищній семінарії (Яків Одинцов, Калістрат Соколовський та ін.). Це не могло не вплинути на характер викладання і виховання, Академія дедалі більше уніфікується з іншими навчальними закладами.

31 жовтня 1798 р., з ініціативи імператора Павла I, Академія зрівнялася у всьому з іншими трьома академіями – Московською,

Казанською, Петербурзькою. Через рік був прийнятий новий академічний статут³⁸, згідно з яким за Академією закріплювався статус головної окружної академії. Київський округ було розширено, до нього увійшли вісім семінарій: Новоросійська, Чернігівська, Мінська, Брацлавська, Білгородська, Харківська, Переяславська і Житомирська. Кращих вихованців цих семінарій через кожні два роки мали направляти до Київської академії (двох осіб) «для усовершенствования в науках». Вони називалися кандидатами, із них обирали потім учителів семінарій.

Реформа 1798 р. перетворювала КМА на один із кількох однотипних закладів. Це фактично був перехід на суто релігійне навчання, підготовку кадрів для духовенства. За таким статутом Академія проіснувала до 1817 р., тобто до остаточного реформування в КДА. Так вона поступово перетворювалася на загальноімперську суто духовну структуру.

Аналізуючи тематичну спрямованість указів цього періоду, значимо, що збільшується кількість указів і розпоряджень стосовно направлення студентів Академії на навчання до медичних академій Москви і Санкт-Петербурга. Зумовлено це, головним чином, відкриттям у 1802 р. в Академії класу медичної науки.

Розпорядження і укази про направлення студентів на навчання до медико-хірургічних академій займають окреме місце за кількісним складом серед усіх інших указів, свідчення цьому – низка указів духовних установ: Київської духовної консисторії про направлення 20-ти студентів Академії до Санкт-Петербурга і 5-ти – до Москви в шпиталі для навчання медичній науці 1776 р.³⁹; указ Київської духовної консисторії академічному правлінню з вимогою подати пропозиції стосовно виконання указу Св. Синоду щодо введення медицини до навчальних предметів, 1802 р.⁴⁰; указ Св. Синоду і Київської духовної консисторії всім академічним правлінням направити своїх студентів до Медико-хірургічної академії на навчання з метою їх повернення назад викладачами медицини (1802–1816 рр.)⁴¹.

Окрему тематичну групу складають укази про прийняття на навчання до КМА: указ Київської духовної консисторії про направлення дітей духовенства Київської єпархії в Київську академію на навчання, датовані 1776, 1783 та 1784 рр.⁴²

У 1787 р., 15 березня, Катерина II видала рескрипт, який наказував: відпускати кращих студентів на вчительську роботу у головні народні училища, дозволяти їм переходити на навчання у

медико-хірургічні школи і до Московського університету; збільшити на 600 крб. щорічно державні кошти, що призначалися на утримання Академії, заснувати при Академії друкарні для видання книг російською та іноземними мовами; цей рескрипт також підтверджував права Академії на володіння різними будівлями⁴³. І в 1790 р. П.В. Завадовський, голова Комісії народних шкіл, вважаючи київських вихованців найздібнішими, забрав до Петербурга ще 25 юнаків. Свідченням цьому є укази Київської духовної дикастерії від 1789 р. академічному правлінню визначити здібних до викладацької роботи студентів⁴⁴.

Інформація про направлення студентів і викладачів на викладацькі посади до інших установ відображена в указах: Св. Синоду, Київської духовної консисторії та митрополита стосовно визначення та направлення до Кам'янець-Подільської школи студента, здібного для викладацької роботи, – Василя Абрагамовича (13.02.–22.04.1800 р.)⁴⁵; Св. Синоду на ім'я Серапіона Олександровського, митрополита Київського і Галицького, про обрання та направлення з Київської академії двох студентів до Санкт-Петербурзької духовної академії (31.05.1815 р.)⁴⁶; Св. Синоду Серапіону Олександровському, митрополиту Київському, про направлення префекта та викладача Київської академії ієромонаха Мефодія Пісичівського до Санкт-Петербурга (23–29.01.1810 р.)⁴⁷.

Ще у 80–90-х роках XVIII ст. цей процес набуває характеру насильницького розподілу. Згідно з указами студентів КМА забирали у московські та петербурзькі університети, інженерні училища, медичні й духовні семінарії, а випускників призначали ректорами і професорами духовних училищ Росії.

Інший напрям, відзначений в документації, як зазначає Петров, – «найпізніше нав'язана була КА місія народного учительства»⁴⁸. Її вона виконувала двома шляхами – направленням своїх студентів до Головної учительської семінарії для підготовки викладачів народних училищ та внесення змін до власної навчально-виховної організації. В 1783 р. у зв'язку із шкільною реформою в Санкт-Петербурзі розпочала роботу учительська семінарія, до якої відібрали 30 студентів різних класів із КМА. У 1786 р. Головне народне училище, як його називали, для підготовки викладачів середніх шкіл Росії відібрало знову ж таки з України 45 осіб. Саме про це йде мова в указі 1786 р. Св. Синоду Самуїлу Миславському, митрополиту Київському, про направлення з Київської академії та Переяславської

семінарії 45-и студентів до Санкт-Петербурга на комісію народних училищ для отримання викладацького звання⁴⁹.

Приділяється увага також контролю за викладанням наук – указ консисторії академічному правлінню наглядати за тим, щоб викладачі Київської академії сумлінно ставилися до своїх обов'язків, 6.09.1804 р.⁵⁰; про представлення всіма викладачами Київської академії, в тому числі і ректором, конспектів лекцій, які вони викладають (19.11.1816 р. – 20.04.1817 р.)⁵¹; призначення викладачів французької мови, історії, географії та інших наук, 1784 р.⁵²; а також указом від 6 вересня 1806 р. наглядати за тим, щоб викладачі Київської академії сумлінно ставилися до своїх обов'язків⁵³; матеріальному забезпеченню – указ консисторії – забезпечити студентів, які були направлені до Санкт-Петербурзького педагогічного інституту (5.01.1817 р.)⁵⁴.

Аналізуючи вищезазначене, можна сказати, що у XVIII ст. указ як вид публічно-правового акта розвивається доволі активно. У XVIII ст. цей вид документа виходить за межі верхньої влади і поширюється на місцевий рівень. Крім того, передача Академії під патронат церкви призвела до того, що значно зменшується кількість указів світської влади – Сенату, Державної колегії економії тощо, поступово вони витісняються указами духовних управлінських структур: Св. Синоду, Київської консисторії та ін. У середині XVIII ст. указ набуває значення провідного виду розпорядчого документа, він стає основним видом публічно-правового акта, що змінив грамоти.

Чільне місце, яке посідав цей вищий навчальний заклад в українському суспільстві, значні масштаби його освітньої діяльності зумовили широкий обсяг документальних зв'язків КМА з вищими органами державної і духовної влади, судово-адміністративними та іншими установами, а також з приватними особами різного соціального стану (козацька старшина, дворянство, міщани, духовні особи та ін.). Безперечним свідченням цих відношень слугує унікальний і змістовний комплекс представлених документів – указів, які є відзеркаленням певного історичного періоду, складовою історії створення і діяльності першого вищого навчального закладу слов'ян XVII – початку XIX ст.

¹ Стара вища освіта в Київській Україні XVI – поч. XIX ст. // 36. Історично-філологічного відділу / ВУАН. – К., 1924. – Т. 20. – С. 136.

² *Вигovskyй М., Філоненко С.* Києво-Могилянська академія у XVIII ст. // Київ. старовина. – 1992. – № 6. – С. 88–89.

³ Ділова документація Гетьманщини XVIII ст.: Зб. документів / Упоряд. автор передмови та комент. В.Й. Горобець. – К., 1993. – С. 19–20.

⁴ Ін-т рукопису Нап. б-ки України ім. В.І. Вернадського, ф. 301, 603л, арк. 386 зв.–387 зв. – (Далі – ІР НБУВ).

⁵ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н.И. Петрова. Отд-ние 2. (1721–1795 гг.): В 5 т. – К., 1905–1908. – Т. 2. – С. 303.

⁶ ІР НБУВ, ф. 301, 221п, т. III, № 18, арк. 162–165, 179–180.

⁷ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии / С введ. и прим. Н.И. Петрова. – Отд-ние 2. (1721–1795 гг.): В 5 т. – К., 1905–1908. – Т. 1, ч. 1. – С. 225–226.

⁸ ІР НБУВ, ф. 301, 221п, т. III, № 12, с. 76.

⁹ *Миторов Б.Н.* Вища освіта // Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (10–20 ст.): Нариси. – К., 1991. – С. 94.

¹⁰ ІР НБУВ, ф. II, № 22539.

¹¹ Там само, ф. 301, 606л, арк. 32–32 зв.

¹² Там само, 605л, т. II, арк. 42 зв.–43.

¹³ Там само, ф. 312 (Соф.), 439/427с, арк. 12–14.

¹⁴ Там само, ф. 301, 605л, т. II, арк. 345 зв.–346.

¹⁵ Там само, 749л, № 24; ф. 301, 221п, т. III, № 17.

¹⁶ Там само, ф. 160, № 185–228, арк. 63.

¹⁷ Там само, ф. 301, 751л, № 26, арк. 11–11 зв.

¹⁸ *Миторов Б.Н.* Развитие педагогической мысли на Украине в XVI–XVII вв. – К., 1968. – С. 92.

¹⁹ ІР НБУВ, ф. 312, 438 /430с, арк. 165–178; ф. 160, № 844, арк. 9–73.

²⁰ Там само, ф. 160, № 185–228, арк. 28–32 зв.

²¹ Там само, ф. 301, 221п, т. I, № 50, арк. 506–506 зв.

²² Там само, 751л, № 25.

²³ *Дзюба О.М.* Переводческая деятельность воспитанников Киевской академии (XVIII в.) // Культурные и общественные связи Украины со странами Европы: Сб. науч. тр. – К., 1990. – С. 53–73.

²⁴ ІР НБУВ, ф. 301, 221п, т. I, № 5.

²⁵ Там само, 751л, № 62.

²⁶ *Вишневыский Д.* Киевская Академия в первой половине XVIII столетия (Новые данные, относящиеся к истории этой Академии за указанное время). – К., 1903. – 371 с.

²⁷ ІР НБУВ, ф. II, № 22539, № I.

²⁸ Там само, ф. 312, 450/426с, арк. 104.

²⁹ Там само, ф. 301, 221п, т. III, № 39.

³⁰ Там само, 517л, (У).

³¹ Там само, 658л, (2).

³² Там само, 221п, т. III, № 26.

³³ Там само, № 43.

³⁴ Там само, 220 п, с. 5–9.

³⁵ *Голобуцький П.В.* З історії Києво-Могилянської академії // Києво-Могилянська академія у документах і рідкісних виданнях Центральної наукової бібліотеки ім. В.І. Вернадського НАН України : Матеріали до бібліограф. покажч. / Уклад. Дениско Л.М. – К., 1995. – Вип. 1. – С. 24.

³⁶ *Титов Хв.* Стара вища освіта в Київській Україні XVI – поч. XIX ст. // Зб. Іст.-філол. відділу / ВУАН. – К., 1924. – Т. 20. – С. 234, 257.

³⁷ Там само. – С. 257.

³⁸ ЦДІАК України, ф. 1973, оп. 1., спр. 2257, арк. 1–4.

³⁹ ІР НБУВ, ф. 301, 221п, т. III, № 87, арк. 630–637.

⁴⁰ Там само, № 6.

⁴¹ Там само, № 10, арк. 98–105, 113–114.

⁴² Там само, 657л, арк. 709–709 зв.

⁴³ *Мединський С. М.* Братські школи України і Білорусі в XVI–XVII ст. – К., 1958. – 210 с.

⁴⁴ ІР НБУВ, ф. 301, 751л, № 66, арк. 1–2, 4–5, 7–16 зв., 25–27, 36.

⁴⁵ Там само, № 69, арк. 2–9 зв., 17–19, 22, 23–25.

⁴⁶ Там само, ф. 175, № 53, арк. 29–31.

⁴⁷ Там само, ф. 160, № 1223, арк. 10–59.

⁴⁸ *Петров Н.И.* Значение Киевской академии в развитии духовных школ в России с учреждения Св. Синода в 1721 г. и до половины XVIII века. – К., 1904. – С. 101.

⁴⁹ ІР НБУВ, ф. 301, 751л, № 49, арк. 1–7, 11–15 зв., 28–34 зв.

⁵⁰ Там само, 221п, т. IV, № 12, арк. 181–183, 185–187 зв., 190.

⁵¹ Там само, № 54, арк. 722–731, 733, 794–797, 799–804.

⁵² Там само, 221п, т. III, № 55.

⁵³ Там само, 221п, т. IV, № 12, арк. 181–183, 185–187 зв., 190.

⁵⁴ Там само, № 55, арк. 893–894.

І. В. Ткаченко

*Інститут української археографії
та джерелознавства ім. М. С. Грушевського
НАН України
м. Київ*

ВИДАННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО ТИЖНЕВИКА “ЗАСІВ” У КИЄВІ (1911–1912)

Історія видання українського тижневика “Засів” не привертала до цього часу пильної уваги дослідників. За час, що минув зі дня виходу видання, не було створено жодного комплексного дослідження саме “Засіву”, всі дані про його діяльність лише інколи потрапляли в контекст видавничої діяльності М. Грушевського і були за змістом малоінформативними та вузькими. Радянська історіографія практично не цікавилася видавничою діяльністю “буржуазного націоналіста” Грушевського. А тому дослідники преси переважно обмежувалися лише констатацією існування видання, не зосереджуючись на особливостях його функціонування. Серед них можна вказати В. Ігнатієнка, О. Дея та ін.¹ Лише окремі вчені, зокрема А. Животко та О. Михайлин², приділяли темі “Засіву” більше уваги, використовуючи спогади найближчого співробітника М. Грушевського на видавничій ниві Ю. Тищенко-Сірого про видання перших українських газет для селянства³. Таку обмеженість публікацій, присвячених даному виданню, слід пояснювати тим, що за радянських часів таке дослідження не вписувалося в рамки радянської історіографії, а історики діаспори не мали доступу до радянських архівів. В умовах же сучасної України питання не поставало через те, що своєї уваги потребувало осмислення більш важливих аспектів творчості М. Грушевського. В цілому ж стан наукової розробки проблеми залишається незадовільним через відсутність комплексних праць, а також обмежене використання архівних матеріалів у публікаціях дослідників, присвячених виданню українського тижневика “Засів”.

Саме у цьому контексті є актуальним дослідження видання газети “Засів” як окремого важливого елемента видавничої діяль-